

DOI 10.31392/ONP.2786-6890.8(1)/2.2025.15

UDC 37.091.3: 373./5.091.12

PRINCIPLES OF TEACHING ARE THE KEY TO PRACTICAL ACTIONS OF THE TEACHER IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF NUS

Vera Topikha

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department of
Ukrainian and Foreign Languages and Teaching
Methods in Primary and Preschool Education,
Dragomanov Ukrainian State University,
9, Pyrohova Str., Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-3289-9092>
e-mail: v.a.topikha@npu.edu.ua

Abstracts. The optimal principles of the New Ukrainian School teaching are presented in the article. The implementation of the teaching principles, which are interconnected with regularities, into the educational process is relevant today. Didactic regularities are reflected in the teaching principles.

Didactic teaching principles, which are divided into traditional and non-traditional are examined in the article. The main requirements to each teaching principle are interpreted as specific instructions to the teacher, taking into consideration the professionalism principles, objectivity, impartiality, and competence. The pedagogical rules teachers follow are analyzed. These rules depend mostly on the specific teaching educational material methods and the specific results obtained during current and final tests. The principles of clarity is defined as a set of norms that arise from the learning process regularities and relate to the reality knowledge based on observations, thinking, and practice.

The main integrative property of modern pedagogy such as educational and developmental training, the formation of a comprehensively and harmoniously developed personality who is worthy Ukrainian citizen is researched in the article.

An attempt to collect into a single source the learning principle achievements that form the background for the educational process and ensure its effectiveness is aimed in the article.

Specific learning principles recommendations, which determine the strategy and tactics of practical actions of the subjects in the didactic process are reflected.

The materials of the research can be used by teachers when writing lectures, by students when studying the educational components of “History of Pedagogy”, “General Pedagogy”, and in various educational systems of the educational process.

Key words: didactic principles, educational process, educational process democratization, humanization of the national education system, control and evaluation functions of the didactic process learning, optimization.

DOI 10.31392/ONP.2786-6890.8(1)/2.2025.15

УДК 37.091.3:373./5.091.12

ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ – ЗАПОРУКА ПРАКТИЧНИХ ДІЙ УЧИТЕЛЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Топіха В. А.

кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української й іноземних мов та
методик викладання в початковій
та дошкільній освіті,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-3289-9092>
e-mail: v.a.topikha@npu.edu.ua

Анотація. У статті представлено оптимальні принципи навчання Нової української школи. Актуальним на сьогодні є впровадження в освітній процес принципів навчання, які перебувають у взаємозв'язку із закономірностями. Дидактичні закономірності відбиваються в принципах навчання.

У статті розглянуто дидактичні принципи навчання, які поділяються на традиційні й нетрадиційні. Основні вимоги кожного принципу навчання трактуються дотриманням певних правил вчителем, використовуючи творчий підхід, щоб забезпечити ефективність освітнього процесу з урахуванням професійності, об'єктивності, неупередженості та компетентності. Проаналізовано педагогічні правила, якими керуються вчителі: на які треба звертати увагу, коли вчитель переходить від часткових методик викладання навчального матеріалу і до конкретних результатів, які учень отримує під час поточних і підсумкових контрольних перевірок. Принципи наочності визначають сукупність норм, які впливають із закономірностей процесу навчання і стосуються пізнання дійсності на основі спостережень, мислення і практики на шляху від конкретного до абстрактного.

У статті зосереджено увагу на дидактичних принципах в освітньому процесі, які в сучасній педагогіці впливають на виховне й розвивальне навчання та формують всебічно гармонійно розвинену особистість.

Пропонована стаття є спробою зібрати в єдине джерело здобутки принципів навчання, які покладені в основу освітнього процесу та забезпечують його ефективність.

Конкретні рекомендації подані в принципах навчання впливають на практичні дії суб'єктів, що визначають стратегію і тактику дидактичного процесу.

Результати проведеного дослідження можуть бути використані викладачами при підготовці лекцій, студентами при вивченні освітніх компонентів «Історія педагогіки», «Загальна педагогіка» та в інших освітніх галузях.

Ключові слова: дидактичні принципи, освітній процес, демократизація навчального процесу, гуманізація національної системи освіти, контрольно-оцінювальні функції дидактичного процесу, оптимізація навчання.

Вступ та сучасний стан досліджуваної проблеми. Процес навчання перебуває у взаємозв'язку з закономірностями і принципами навчання, які впливають на формування освітнього процесу.

Сучасні дидактичні концепції орієнтуються на головну властивість педагогіки, а саме: на виховне й розвивальне навчання, формуючи всебічно розвинену особистість, яка повинна виступати гідним громадянином Української держави, спрямовувати педагогічні досягнення на гармонійне поєднання з навчанням, забезпечувати ефективність теорії і практики в різних галузях освіти.

Науковці, дослідники-педагоги розподілили принципи навчання на *традиційні й нетрадиційні* [5, с. 46]. Серед традиційних – принцип застосування досягнень сучасної науки й техніки: принцип систематизації й послідовності викладання навчального матеріалу; принцип поєднання навчання з реальним життям, який враховує вікові й індивідуальні можливості учнів. До нетрадиційних належать: принцип демократизації навчання; принцип виховання здоров'язбережувальної функції; принцип розподілу освітнього процесу; принцип покращення навчально-виховного процесу нетрадиційної системи навчання.

Значна кількість науковців класифікує принципи навчання на *три групи*:

- перша група, яка стосується компонентів навчального процесу охоплює такі складники освітнього процесу – спрямованість на виконання взаємопов'язаних завдань освіти, виховання й розвиток, науковість, систематизація знань і послідовність навчання;

- друга група пов'язана з діяльністю вчителя / викладача на уроці та його методикою викладання: доступність пояснень і дохідливість викладання, наочність в освітньому процесі, дієвість і здатність освідомлено сприймати навколишнє;

- у третій групі задіяні контрольні-оцінювальні функції (міцність засвоєння знань, формування вмінь і навичок)

Обидва варіанти мають право на існування, але кожен з них є неповним. Об'єднаний варіант класифікації, буде найбільш обґрунтованим, оскільки враховує позитивні аспекти всіх наведених підходів.

Мета дослідження: здійснити аналіз науково-теоретичного та методичного підґрунтя щодо реалізації принципів навчання в професійній підготовці майбутніх фахівців; обґрунтувати ефективність принципів навчання, що сприятимуть формуванню у майбутніх вчителів професійності, об'єктивності, правильності й культури мовлення.

Завдання дослідження: проаналізувати зміст основних понять «дидактичні принципи», «демократизація навчального процесу», «практична спрямованість», «гуманізація навчання»; здійснити опис принципів навчання щодо використання у професійній підготовці майбутніх вчителів.

Методи дослідження: аналіз джерельної бази для поглибленого вивчення дослідження; конкретизація основних понять для подальшої розробки питань, пов'язаних із застосуванням принципів навчання у професійній підготовці майбутнього вчителя початкової школи; узагальнення результатів дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. З урахуванням особливостей освітнього процесу в Україні, принципи навчання доцільно класифікувати за такими основними групами:

- принципи, що охоплюють усі складові дидактичного процесу;
- принципи, які визначають особливості діяльності викладачів та методичні аспекти їхньої роботи;

- принципи, що регламентують навчально-пізнавальну активність учнів як суб'єктів навчання;
- принцип, спрямований на реалізацію контрольної-оцінювальної функції дидактичного процесу.

Узагальнене представлення наведених груп дозволяє розглядати їх як цілісну систему принципів навчання. У подальшому доцільно зосередитися на детальному аналізі кожної з цих груп.

Принцип розвивального і виховного характеру навчання орієнтований на гармонійний розвиток особистості здобувача освіти та розкриття його індивідуальних можливостей. Його актуальність обумовлена сучасними педагогічними підходами, які акцентують увагу на максимальній реалізації потенціалу особистості в процесі навчання.

У центрі цього принципу – ідеї гуманізму, партнерської взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу, демократизація взаємин та повага до особистості. Основу таких підходів становлять особистісно орієнтоване навчання й педагогіка співробітництва, які передбачають побудову освітнього процесу на засадах діалогу, взаєморозуміння та взаємної підтримки.

Цей принцип тісно пов'язаний з інтеграцією процесів навчання, виховання й розвитку, що вважається ключовою внутрішньою закономірністю освітньої діяльності. Його реалізація передбачає не лише засвоєння знань та набуття професійних умінь, а й формування в учнів моральних якостей, заснованих на загальнолюдських і національних цінностях, що визначають систему життєвих орієнтацій і соціальну поведінку.

Принцип науковості передбачає забезпечення логічного переходу в мисленні учнів від сприйняття конкретних явищ до розуміння їхньої сутності, тобто до систематизованих знань про них. Він вимагає відповідно до навчального матеріалу сучасного рівня розвитку науки і техніки, а це зумовлює необхідність включати до освітніх програм знань з різних наукових галузей, підкреслюючи міждисциплінарні зв'язки.

Цей підхід зумовлює високі вимоги до змісту кожного навчального заняття та створює передумови для цілісного розвитку особистості учня. Принцип науковості охоплює не лише змістове наповнення навчання, а й методичні аспекти організації та проведення освітніх заходів.

У сучасній дидактиці все більшої актуальності набувають інноваційні концепції навчання, які передбачають застосування діалогічних методів, удосконалення організаційних форм освітнього процесу, гуманізацію міжособистісної взаємодії та гуманітаризацію змісту освіти. Їх теоретичне осмислення та практичне впровадження становить конкретне втілення принципу науковості.

Реалізувати дидактичний принцип науковості можливо, дотримуючись наступних педагогічних правил:

- добирати навчальний матеріал, враховуючи найновіші досягнення науки;
- розкривати наукові причинно-наслідкові зв'язки, явища, що вивчаються та показувати наукові здобутки;
- навчальний матеріал подавати з урахуванням новітніх технологій досягнення науки й техніки;
- тісно пов'язувати навчальний матеріал з реальним життям;
- пропагувати значні досягнення вітчизняної науки й техніки, успіхи українських учених;
- організовувати та проводити наукові й навчальні заходи з використанням інформаційних технологій;

- визначати та обґрунтовувати основні складові дидактичного процесу, враховуючи наукові досягнень медичної, фізіологічної та психологічної наук;
- дотримуватися й виконувати в навчальному процесі накази, розпорядження, настанови, рекомендації та інструкції Міністерства освіти і науки України;
- застосування наукових, методологічних і методичних основ для оцінки активності дидактичного процесу тощо.

Принцип практичної спрямованості навчання передбачає усвідомлення взаємозв'язку між процесом пізнання дійсності, формуванням теоретичних знань і їх практичним застосуванням. У межах теоретичних занять учні повинні опановувати фундаментальні професійні знання, тоді як практичні заняття мають формувати здатність діяти ефективно в умовах реальних професійних викликів.

Цей принцип виконує не лише навчальну, а й виховну та розвивальну функції, оскільки сприяє формуванню цілісної особистості та підтверджує закономірності дидактичного процесу. Його зміст розкривається через систему педагогічних правил, дотримання яких є критерієм професійної майстерності педагога. Основні положення принципу практичної спрямованості навчання охоплюють низку ключових вимог до організації освітнього процесу, зокрема:

- усвідомлення сучасних вимог до підготовки й проведення навчальних занять;
- формування високого рівня наукової культури, необхідної для майбутньої професійної діяльності здобувачів освіти;
- чітке дотримання як наукових, так і методичних засад при визначенні змісту кожного компонента дидактичного процесу;
- забезпечення дисципліни в навчальному середовищі, запобігання спрощенням і зниженню вимог під час занять;
- розвиток здатності діяти цілеспрямовано, ефективно та адекватно у складних умовах;
- інтеграція наукових рекомендацій із психології, педагогіки та суміжних галузей у навчальну практику;
- систематичне зміцнення емоційно-вольових якостей та інших особистісних рис учнів;
- використання науково обґрунтованих і методично визначених критеріїв для оцінювання результативності освітнього процесу тощо.

Принцип системності й послідовності навчання певною мірою виступає як логічне продовження принципу науковості, оскільки кожна наукова дисципліна має власну структуровану систему знань, що потребує відповідної систематизації та логічної послідовності у процесі викладання. Такий підхід забезпечує цілісність засвоєння навчального матеріалу, сприяє формуванню в учнів стійких знань і дозволяє вибудувати навчальний процес відповідно до внутрішньої логіки предмета. Цей принцип охоплює як змістовий, так і процесуальний аспекти освітнього процесу, визначаючи логічну побудову та впорядкованість викладання навчального матеріалу. Реалізація цього принципу передбачає дотримання низки дидактичних вимог, зокрема:

- використання логічно структурованого підходу до подання навчального матеріалу, організація його за чітко визначеною схемою;
- послідовний і узгоджений розподіл навчального змісту за навчальними роками та семестрами з урахуванням очікуваних результатів, змістових блоків, рівня підготовки учнів та сформованих умінь і навичок;

- ретельне планування структури освітнього процесу із забезпеченням оптимальної послідовності вивчення навчальних предметів і раціонального розміщення тем;
- дотримання логіки переходу від простого до складного, від конкретного до узагальненого і навпаки;
- перехід до нового матеріалу лише після впевненого засвоєння попереднього змістового модуля;
- врахування типових структур, притаманних більшості навчальних дисциплін;
- акцентування уваги на основних, ключових положеннях, сприяння систематизації, узагальненню й класифікації знань учнями;
- орієнтація на майбутню професійну діяльність здобувачів освіти, з метою формування релевантних знань і практичних умінь;
- методично обґрунтоване поєднання теоретичних і практичних занять, з пріоритетним викладанням теорії перед практикою;
- активне використання сучасних освітніх технологій у навчальному процесі;
- цілеспрямоване управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів для забезпечення глибокого засвоєння знань та формування необхідних практичних навичок;
- інтеграція знань і вмінь із різних тем та предметів під час проведення навчальних занять;
- систематичне управління самостійною роботою учнів як важливим елементом навчальної діяльності.

Принцип послідовності насамперед має бути врахований при розробці навчальних програм. Його реалізація передбачає дотримання принципів лінійності та концентричності. Відповідно принципу лінійності, навчальний матеріал подається з елементами повторення, що сприяє закріпленню знань. Принцип концентричності, своєю чергою, передбачає повторне вивчення теми без дослівного повторення, але з поглибленням змісту та ускладненням його засвоєння відповідно до зростання рівня пізнавальної діяльності учнів.

Принцип гуманізації та гуманітаризації навчання. Поняття «гуманізм» (від латинського *humanus* – людський, людський) трактується як система поглядів, у центрі якої перебуває людина як найвища цінність, а також утверджується право кожного на свободу, щастя, всебічний розвиток і реалізацію власного потенціалу: «світогляд, заснований на ставленні до людини як до найвищої цінності, на захисті права особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і прояв своїх здібностей» [9, с. 226].

У другій половині 1980-х років термін «гуманність» набуває філософського змісту і розглядається як провідний світоглядний принцип, який ґрунтується на вірі у безмежні можливості людини, її здатність до самовдосконалення, волю до самовираження та відстоювання власних прав. На початку 1990-х років поняття «гуманність» починає тлумачитися також як емоційно-ціннісне ставлення до інших, що включає любов до людей, повагу до їхньої гідності й турботу про їхнє благо: «як почуття любові до людей, повага до їхньої гідності, піклування про їхній добробут» [9, с. 226].

У концептуальних засадах Державної національної програми «Освіта» (Україна – XXI століття) гуманізація визначається як один із ключових принципів освітньої політики, що передбачає визнання людини найвищою цінністю, створення умов для повного розкриття її можливостей і задоволення індивідуальних освітніх потреб [4, с. 38].

Сучасна національна система освіти орієнтована на визнання учня як провідної соціальної цінності. Такий підхід сприяє всебічному розвитку індивідуальних здібностей, відповідає освітнім потребам особистості та забезпечує пріоритет загальнолюдських і громадянських цінностей. У результаті цього формується система взаємин між учнем і навколишнім середовищем, в основі якої – засвоєння широкого спектру гуманітарних знань, що у подальшому сприяє професійній самореалізації особистості.

Гуманізація освітнього процесу та гуманітаризація змісту освіти перебувають у взаємозв'язку: сучасна освіта має не лише орієнтуватися на інноваційність, а й відображати ключові тенденції глобального розвитку. Ці процеси спрямовані на формування цілісного світогляду, духовності та культури учня як особистості. Особливої уваги при цьому надається ґрунтовному вивченню національної історії, традицій, культурної спадщини українського народу та їх глибокому осмисленню. У *Концепції національного виховання* визначено основні орієнтири щодо реалізації гуманістичних та гуманітарних засад в освіті [6, с. 5].

Дидактична практика в межах гуманістичної парадигми передбачає побудову навчального процесу на основі діалогу та партнерської взаємодії між учителем і учнем. Педагог має виявляти чуйність до учнів, тактовно коригувати їхні помилки, підтримувати як слабших, так і сильніших, мотивуючи їх до подолання труднощів у навчанні. Важливо формувати інтерес до науки, розширювати світогляд, розвивати творчість і вміння застосовувати знання на практиці. Необхідно враховувати індивідуальні особливості учнів – соціальні, психологічні, когнітивні – та динаміку їх особистісного розвитку. Серед ключових завдань – виховання відповідальності за власні та колективні результати, а також сприяння самопізнанню відповідно принципу «Пізнай самого себе».

Принцип оптимізації навчання полягає у виборі сприятливих методів, форм і прийомів для забезпечення найкращих результатів у навчанні. Цей принцип окреслює, яким шляхом можна підвищити результативність навчального процесу, за допомогою сприятливих властивостей, співвідношень найбільш раціональними, найбільш відповідальними до конкретної ситуації.) Отже, педагог, спираючись (на власний досвід й методику роботи за короткий час вирішує навчально-пізнавальні завдання й отримує високий позитивний результат. Правила, якими повинні керуватися педагоги:

- комплексний підхід до навчальних завдань;
- конкретизувати навчальні завдання, які враховують індивідуально-психічні особливості учнів;
- чітко визначити зміст навчання, виділити головне, поєднати міжпредметні зв'язки з структурою навчального матеріалу;
- добирати такі методи і дидактичні засоби, які дають змогу найбільш успішно вирішувати поставлені завдання за визначений час;
- диференціювати та індивідуалізувати підхід до учнів у дидактичному процесі;
- створити умови для продуктивного вирішення поставлених дидактичних та інших завдань на певний час;
- поєднувати керування навчально-пізнавальною діяльністю і самоврядуванням учнів, вчасно регулювати і корегувати перебіг дидактичного процесу;
- аналізувати результати навчання за критеріями оптимальності (щоб результати та витрачений час відповідали чинним нормам) тощо.

Принципи навчання, що стосуються діяльності суб'єктів викладання (вчителів) та їхньої методики.

Принцип демократизації. Слово демократизація походить (з грец. *demokratia* – народовладдя) – запровадження принципів демократії, перебудова держави, су-

спільства на демократичних засадах [2, с. 213] Тому принцип демократизації підпорядкований змінам, що відбуваються в державі, в суспільстві, а також в системі освіти розвинених країн. Обов'язковість демократичних взаємовідносин між педагогом і учнем передбачено особистісним підходом у навчанні. І лише такі умови сприяють формуванню у молоді усвідомленої громадянської позиції, готовності до громадської діяльності, участі в демократичному суспільному управлінні, усвідомлення особистої відповідальності перед суспільством і державою. Демократизація процесу навчання означає:

- звертатися до людини, тобто особистості учня як суб'єкта учіння;
- проявляти повагу до особистості учня як саморегулювальної, саморозвиненої та самодіяльної системи;
- спільна діяльність педагогів і учнів, у якій учні виступають рівноправними учасниками навчального процесу і суб'єктами власного самовдосконалення;
- створення демократичних умов для розкриття особистості учня, розвиток його внутрішньої свободи й самоповаги;
- спільний аналіз навчально-пізнавальної діяльності та визначення найефективніших умов її оптимізації;
- подолати формальність і бюрократизм в навчальному процесі;
- сприяти формуванню потенційних можливостей і здібностей учня, поєднуючи індивідуальну та колективну складові освітнього процесу.

Демократичний підхід до освітнього процесу передбачає тісну співпрацю між педагогами та учнями, що базується на принципах рівноправного та поважного спілкування. Саме комунікативний стиль учителя значною мірою визначає характер навчання. Для формування такого стилю застосовують низку спеціальних методів – зокрема, ті, що стимулюють пізнавальну активність учнів, а також діалогічні форми навчання, у межах яких учасники спільно та креативно вирішують поставлені завдання.

Принцип доступності й дохідливості викладання. Цей принцип говорить про рівновагу принципів: складність змісту навчального матеріалу компенсується, майстерно викладений педагогом і не буде обтяжливим. Однією з вимог цього принципу – не допустити складного навчання для певної категорії учнів, проводити так, щоб усі учні могли свідомо засвоювати загальнонаукові та професійні знання, практичні навички і вміння, повністю застосовувати свої інтелектуальні й фізичні можливості. В іншому випадку дидактичний процес може мати тільки формальний характер, то це може призвести до втрати віри учнів у свої здібності, а також формувати пасивне ставлення учнів до навчально-пізнавальної діяльності. Принцип доступності залежить від:

- правильного добору й систематизації навчального матеріалу згідно з вимогами навчальної програми та особливостями майбутнього фаху;
- забезпечення послідовності навчання шляхом переходу від простого до складного, від нижчого до вищого, від відомого до невідомого, від легкого до важкого;
- урахування професійних знань, практичних навичок і вмінь здобувачів освіти;
- оптимізації навчального процесу з урахуванням часових обмежень;
- поступового ускладнення теоретичного і практичного матеріалу;
- проведення занять з максимальним залученням розумових та фізичних ресурсів учнів;
- активного використання сучасних комп'ютерних та інтерактивних технологій для розвитку інтелектуальних та фізичних здібностей учнів;

- надання індивідуальної допомоги учням, які зазнають труднощів у засвоєнні навчального матеріалу;
- організації та заохочення змагання між учнями з метою підвищення результативності освітнього процесу.

Принцип наочності в навчанні доповнює принцип доступності, оскільки унаочнення заняття є цікавим для учнів та доступнішим буде у поясненні нової теми. Сутність цього принципу можна передати висловом: «Краще один раз побачити, ніж сто разів почути». Він спирається на провідну роль зорових аналізаторів у сприйманні зовнішнього світу (адже за їхньою допомогою людина отримує від 80 до 90 відсотків інформації). Тому навчальний матеріал потрібно подавати в найбільш унаочненій формі. Засновник цього принципу Я. А. Коменський – чеський педагог, гуманіст, мислитель стверджував, що необхідно здобувати мудрість не з книг, а з неба, землі, дубів і буків, а якщо ми маємо намір передавати учням істинні і достовірні знання, то повинні навчати за допомогою спостереження і чуттєвої наочності [11, с. 276]. В Українському педагогічному словнику подано визначення: «Наочність у навчанні – дидактичний принцип, згідно з яким навчання будується на конкретних образах, безпосередньо сприйнятих учнями» [3, с. 727]. На думку І. В. Малафіїка, «наочність у навчанні полягає в тому, що вчити треба за самими предметами, а не за книгами про ці предмети» [7]. Основні правила принципу наочності:

- чітко визначити мету використання засобів наочності;
- комплексно використовувати такі види наочності, які давали б найбільший ефект, але не допускати зловживати ними;
- активно залучати здобувачів освіти до роботи із засобами наочності;
- керувати процесом спостереження учнів;
- відкидати менш важливе, щоб не викликати додаткових асоціацій;
- користуватися наочністю на всіх етапах освітнього процесу;
- демонструвати засоби наочності відповідно до логіки викладу навчального матеріалу;
- змістовно та естетично оформлювати засоби наочності;
- добирати наочність відповідно до психологічних закономірностей сприймання інформації;
- використовувати засоби наочності як допоміжний інструмент у засвоєнні навчального матеріалу, а не як самоціль;
- адекватно оцінювати роль наочності в навчанні тощо.
- активно використовувати інтерактивні технології [1]; мультимедіа-технології, презентації, відеофрагменти [10].

Під час навчання необхідно застосовувати різні види наочності. М. М. Фіцула у підручнику з педагогіки пропонує наступні види наочності: натуральна, образна, символічна (також динамічна і статична, або плоска і об'ємна) [12, с. 149].

А. А. Романюк у своїх дослідженнях виділяє два види (або рівні) наочності: конкретна і абстрактна [8]. Наочність виконує такі функції:

- сприяє інтелектуальному розвитку учнів;
- розпізнає зв'язки між науковими знаннями і життєдіяльністю, теорією і практикою;
- полегшує навчально-пізнавальну діяльність учнів і сприяє формуванню у них стійкого інтересу до опанування професійних знань;
- допомагає оволодівати предметом, що вивчається, у його різноманітті;
- стимулює мотивацію до пізнання навколишнього світу.

Принцип наочності передбачає дотримання певних норм, що впливають із закономірностей навчального процесу й стосуються пізнання навколишнього світу через спостереження, розумову діяльність і практичний досвід, у русі від конкретного до абстрактного і назад.

Принцип раціонального поєднання колективних та індивідуальних форм навчальної роботи. Цей принцип досліджуваний багатьма авторами, так Г. О. Балл «вважає індивідуалізацію важливим аспектом стратегії педагогічної діяльності, розбудови освіти» [13, с. 356]. Він враховує «по-перше, «потенційне Я»; по-друге, повага до кожного учня – повага, коли з ним як з партнером, суб'єктом, особистістю» [13, с. 368] визначаючи цілі навчання та способи їх досягнення.

Принцип полягає в тому, що педагог повинен враховувати індивідуально-психічні особливості учнів та застосовувати різні методи й форми навчальної діяльності. Застосовуючи цей принцип, педагог зустрінеться з труднощами, які виникають під час діяльності освітнього процесу, а саме:

- процес навчання передбачає переважно колективну форму навчально-пізнавальної діяльності, яка не завжди враховує індивідуально-психічні нахили, здібності й зацікавлення учнів;
- учні навчаються у школі з різним рівнем інтелектуальних і фізичних здібностей, різною мотивацією до учіння.

Обізнані педагоги з суперечностями цього принципу творчо сприяють об'єктивному й оптимальному їх розв'язанню. Приклади класичного використання такої методики проілюстровані учнівським колективом В. О. Сухомлинського [5, с. 78] та різними педагогічними співробітництвами сучасних педагогів-новаторів. Основні положення цього принципу:

- організовувати колективну навчально-пізнавальну діяльність та урахувати особливості психології учнівського колективу і психіки учня відповідно до положень психологічної та педагогічної наук;
- здійснювати диференціацію змістового компонента дидактичного процесу;
- володіти глибокими знаннями про індивідуально-психічні особливості учнів та враховувати їх під час організації як колективної, так і індивідуальної навчально-пізнавальної діяльності;
- оптимально поєднувати колективні та індивідуальні форми і методи організації навчально-пізнавальної роботи учнів;
- активно впроваджувати принцип індивідуалізації навчання;
- пріоритетне застосування активних методів навчання;
- широко використовувати прийоми взаємонавчання, взаємодопомоги серед учнів, організовуючи допомогу успішних учнів тим, хто має труднощі у засвоєнні матеріалу;
- володіти різноманітними формами соціально-психологічних явищ та здійснювати навчальний процес, уміло керуючи ними в дидактичних інтересах;
- здійснювати педагогічний аналіз результатів навчання із подальшим коригуванням освітніх впливів.

Дослідники цей принцип називають як принцип диференціації навчального процесу.

Принципи, що стосуються навчально-пізнавальної діяльності суб'єктів учіння (учнів).

Принцип мотивації навчально-пізнавальної діяльності учнів. Цей принцип досліджували вітчизняні педагоги, зокрема дидакт В. Окунь та інші. Проаналізував-

ши досвід сучасних педагогів-новаторів, вони дійшли думки, що для підвищення якості навчання треба створити такі психолого-педагогічні умови, за яких учень займає активну особистісну позицію і розкривається як об'єкт, і як суб'єкт.

Щоб ефективніше реалізувати цей принцип можна сформулювати такі правила:

- формувати широкий світогляд щодо різноманітних проблем життя України;
- залучати учнів до активної участі у життєдіяльності учнівського колективу, стимулюючи їх зацікавленість;
- формувати стійкий інтерес до обраного фаху;
- мотивувати учнів до досягнення високих результатів своєї праці й наочно демонструвати можливості успіху в професійній діяльності;
- чітко визначити цілі й завдання навчальної діяльності, кожного навчального заходу;
- надавати навчальної діяльності особистісний смисл й конкретний зміст;
- надавати перевагу активним методам навчання;
- приділяти особливу увагу сучасним дидактичним концепціям;
- забезпечувати формування пізнавальних мотивів, які стають основою для розвитку мотивів професійних досягнень.

Отже, принцип мотивації навчально-пізнавальної діяльності учнів залежить від набуття учнями особистісного смислу, зацікавленості навчальним матеріалом, викликає позитивні емоції, переживання, намагання і прагнення оволодіти знаннями.

Принцип активності, свідомості та самостійності учнів виступає похідним від принципу мотивації. І. А. Зязюн вважає, що активність – основоположна категорія дидактики, оскільки вона є важливішою умовою досягнення цілі в освіті [5, с. 14]. Участь у навчально-пізнавальній діяльності спрямована на активність, в основі якої лежить змістовна мотивація, що і є однією з умов досягнення успіху в освітньому процесі. Активність учнів виражається в усвідомленні цілей навчання, плануванні, організації своєї діяльності, умінні її контролювати, проявляти інтерес до професійних знань, ставити питання та вміти їх вирішувати. «Активність – це вияв учнівського ставлення до навчально-пізнавальної діяльності, яке характеризується прагненням досягти поставленої мети в межах заданого часу» [5, с. 18]. Активність та свідомість учнів у навчанні досягається шляхом певних умов:

- створити в суб'єктів учіння позитивне уявлення про майбутню професійну діяльність;
- формувати розуміння в учнів значущості професійної освіти й інтересу до професійних знань, навичок, вмінь;
- стимулювати мотивацію до навчання та майбутньої професійної діяльності;
- спонукати учнів до адекватної оцінки власних дій і вчинків, виховувати у них звички самоаналізу й самоконтролю, а також прагнення до самовдосконалення;
- створювати під час навчання проблемні ситуації, що потребують самостійної, творчої та активної діяльності учнів, а також залучати їх до розв'язання таких завдань;
- активно застосовувати діалогічні методи навчання, що сприяють розвитку самостійності, творчості та активності здобувачів освіти;
- заохочувати використання колективних форм навчальної взаємодії;
- організовувати навчальну діяльність у форматі змагання, стимулюючи ініціативу і творчість;
- створювати проблемність у викладі навчального матеріалу;
- використовувати здобуті професійні знання, навички і вміння у практичній діяльності;

- здійснювати диференціацію навчального матеріалу відповідно до розумових і фізичних можливостей учнів;
- уміти відчувати педагогові психічний стан учнів і враховувати його у процесі навчання.

Принцип, що стосується контрольно-оцінювальних функцій дидактичного процесу.

Принцип міцності засвоєння знань, формування навичок і вмінь. Не всі автори приділяють належну увагу цьому принципу «не має логічного завершення, розмитий, нечіткий» [13, с. 437]. На думку В. В. Ягупова «навчальний процес можна вважати ефективним тільки тоді, коли отримані результати відповідають його оцінково-результативному компонентові» [13, с. 448] Цей принцип об'єднує всі попередні принципи і вимагає дотримуватися таких правил:

- здійснювати повторення навчального матеріалу за розділами та структурними смисловими частинами;
- поєднувати запам'ятовування нового навчального матеріалу із раніше вивченим;
- активізувати повторення прийомів матеріалу учнями під час навчального процесу;
- постійно здійснювати узагальнення й систематизацію навчального матеріалу, виокремлюючи його основні ідеї та смислові логічні структури;
- організовувати самостійну роботу учнів для повторення, закріплення і поглиблення знань;
- стимулювати застосування здобутих знань у професійній діяльності;
- постійно оновлювати знання, удосконалювати практичні навички й уміння.

Вплив на правила мають часткові методики викладання навчального матеріалу і конкретні результати, які отримані під час поточних і підсумкових контрольних перевірок.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, принципи сучасної дидактики пов'язані між собою, доповнюють один одного, і підпорядковуються системі освітнього процесу, перебуваючи в тісному взаємозв'язку та взаємозалежності. Тому педагогові необхідно орієнтуватися у своїй діяльності на чітку систему принципів навчання, щоб забезпечити оптимізацію процесуальної і змістової складової навчального процесу. Творчий підхід у використанні принципів навчання забезпечує ефективність усього дидактичного процесу. У подальших дослідженнях ми проаналізуємо принципи навчання застосовуючи інтерактивні технології та мультимедійне забезпечення в освітньому процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Васютіна Т. М. Підготовка майбутніх вчителів початкової школи до формування в учнів природничої компетентності засобами інтерактивних технологій. *NEW INCEPTION* : науковий журнал. Чернігів : Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, 2021. № 3-4 (5-6). С. 71-80.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ–Ірпінь : ВТФ «Перун». 2003. 1440 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 375 с.
4. Державна національна програма «Освіта» Україна ХХІ століття. Київ : Райдуга, 1994. 61 с.
5. Зязюн І. А. Пріоритетні принципи дидактики сучасної професійної освіти. *Теорія і практика управління соціальними системами*, 2000. № 1. С. 11-19.

6. Концепція національного виховання. *Освіта*, 1996. 7 серп. № 41. С. 2-7.
7. Малафіїк І. В. Дидактика нової школи : Навчальний посібник. Київ : Видавничий Дім «Слово». 2014. 632 с.
8. Романюк А. А. Використання наочності у навчальному процесі початкової школи. *Молодий вчений*, 2017. № 10. С. 534-538.
9. Словник іншомовних слів / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. Київ : Довіра, 2000. 1018 с.
10. Стрілець С. І. Новітні інформаційні технології (перспективи радикальних змін в освітньому просторі). *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*, 2011. С. 218-222.
11. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / Вибрані твори у 5 т. Київ : Рад. шк., 1976. Т. 2. С. 147-416.
12. Фіцула М. М. Педагогіка. Навч. пос. для студентів вищих пед. закладів освіти. Тернопіль : Навч. книга Богдан, 2013. 232 с.
13. Ягупов В. В. Педагогіка : Навч. посібник. Київ : Либідь, 2002. 560 с.

REFERENCES:

1. Vasyutina, T. M. (2021). Pidhotovka maibutnikh vchyteliv pochatkovoi shkoly do formuvannia v uchniv pryrodnychoi kompetentnosti zasobamy interaktyvnykh tekhnolohii [Preparation of Future Primary School Teachers for the Formation of Students' Natural Science Competence by Means of Interactive Technologies]. *New inception: naukovyi zhurnal – New Inception: Scientific Journal*. Chernihiv : Natsionalnyi universytet «Chernihivskiy kolehium» imeni T. H. Shevchenka, 3-4 (5-6), 71-80 [in Ukrainian].
2. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Velykyi Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian Language] / Uklad. i holov. red. V. T. Busel. (2003). Kyiv – Irpin : VTF «Perun» [in Ukrainian].
3. Honcharenko, S. U. (1997). Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv : Lybid [in Ukrainian].
4. Derzhavna natsionalna prohrama «Osvita» Ukraina KhKhI stolittia [State National Program “Education” Ukraine of the XXI century]. (1994). Kyiv : Raiduha [in Ukrainian].
5. Ziaziun I. A. (2000). Priorytetni pryntsypy dydaktyky suchasnoi profesiinoi osvity [Priority principles of didactics of modern professional education]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy – Theory and Practice of Social Systems Management*, 1, 11-19 [in Ukrainian].
6. Kontseptsiiia natsionalnoho vykhovannia [The concept of national education. Education]. (1996). *Osvita – Education*, 41, 2-7 [in Ukrainian].
7. Malafiiik, I. V. (2014). Dydaktyka novoi shkoly [Didactics of the New School] : Navch. posib. Kyiv : Vydavnychiy Dim «Slovo» [in Ukrainian].
8. Romaniuk, A. A. (2017). Vykorystannia naohnosti u navchalnomu protsesi pochatkovoi shkoly [The Use of Visual Aids in the Educational Process of Primary School]. *Molodyi Vchenyi – Young Scientist*, 10, 534-538 [in Ukrainian].
9. Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of Foreign Words] / Uklad. L. O. Pustovit ta in. Kyiv : Dovira, 2000 [in Ukrainian].
10. Strilets, S. I. (2011). Novitni informatsiini tekhnolohii (perspektyvy radykalnykh zmin v osvitnomu prostori) [Modern Information Technologies (Prospects for Radical Changes in the Educational Space)]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu – Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University*, 218-222 [in Ukrainian].
11. Sukhomlynyskyi, V. O. (1975). Yak vykhovaty spravzhniu liudynu [How to educate a real person] / Vybrani tvory u 5 t. Kyiv : Rad. shk., 2, 147-416 [in Ukrainian].
12. Fitsula, M. M. (2013). Pedahohika [Pedagogy] : Navch. pos. dlia studentiv vyshchyykh ped. zakladiv osvity. Ternopil : Navch. knyha Bohdan [in Ukrainian].
13. Yahupov, V. V. (2002). Pedahohika [Pedagogy] : navch. posibnyk. Kyiv : Lybid [in Ukrainian].